

ЕЛЖБЕТА СОЛАК (Краков)

КЪМ ИСТОРИЯТА НА НОВОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА БИБЛИЯТА

Първите опити да се преведе Библията на новобългарски започват в началото на XIX в. Те са главно преводи на Новия завет или на отделни библейски книги. Цялостното издание на Библията на новобългарски се появява едва през 1871 г.

Нужда от новобългарски превод вижда и Софроний Врачански. Преводите на евангелските откъси, поместени в неговия „Неделник“, представляват интересен материал за изучаване на авторския подход към превеждания текст, както и на представите му за литературен език.

Кириакодромион сиреч Неделник, преписан от Софроний „от славенскаго и от греческаго глѣбочанишаго языка на болгарскѣи простѣи языкѣ“, първата печатна книга, е бил в миналото предмет на обстойни и солидни изследвания, да споменем само трудовете на Д. Петканова (относно изворите) и на К. Ничева — изчерпателна характеристика на езика му. Към тях бих прибавила непременно позабравените вече днес публикации на Ал. Теодоров-Балан („Софроний Врачански“) и на Н. Начов („Новобългарската книга и печатно дело у нас от 1806—1877 г.“).

Нашите знания за Неделника върху основата на досегашните изследвания можем да сведем до следното:

1. „Неделникът“ е първата печатна новобългарска книга;
2. Той е Софрониева редакция на станалия по-рано (през XVIII в. български превод от гръцки — „на доста книжен език“¹;
3. Езикът му е значително по-архаичен, отколкото в останалите творби на Софроний².

Като не разполагам с данни, които биха могли да оборят постановките 1. и 2., а пък не е по силите ми да дам по-задълбочен и изчерпателен езиков анализ на Неделника, от анализа на К. Ничева, тук ще посоча само някои наблюдения, възникнали по време на работата ми по следите на новобългарския библейски превод.

„Неделник“ на Софроний е сред първите книги, съдържащи новобългарски превод на библейския текст. Въпросът за мене беше, доколко новобългарски е текстът на превода и респективно какво място заема той в историята на новобългарския библейски превод или какво отношение към него показват по-късните библейски (евангелски) преводи.

Изходна точка беше забелязаният вече от К. Ничева факт, че за архаичното звучене на текста в Неделника допринасят евангелските цитати, значително по-консервативни в езиково отношение³. Това наблюдение — за съжаление — не е намерило отражение в монографията, където авторката по принцип при анализа не прави разграничение между цитатите и „авторския“ текст, като ги третира като еднороден корпус (както за ексцерпиране, така и за статистически анализ).

Търсейки причините за по-силната архаичност и, общо взето, за езиковия консерватизъм на цитатите, не без особено удовлетворение констатирах, че в голямата си част те са заети (и то заети буквално) от славянска Библия (по-точно Острожка Библия, в ред. от 1663) и после поправени с цел да станат по-ясни за читателя. Запазеният ред на думите, запазените ударения (те са по принцип на същите места), идентичната графика (правопис) на текста не оставят съмнение, че имаме работа с доста оскъдно преработено на славянския текст, а не с превод в истинския смисъл на думата. За да илюстрирам поразяващото сходство на двата текста, ще цитирам един откъс по печатния текст на Неделника (1809) спрямо Острожка Библия, ред. от 1663 (по изд. от 1863 г.):

Свѣтѣлиникъ тѣлоу естъ око:
аще ўбо вѣдетъ око твоє
просто, все тѣло твоє свѣтло
вѣдетъ: аще ли око твоє
лѣво, все тѣло твоє тѣмно
вѣдетъ, аще ўбо свѣтъ
иже въ тебѣ, тма естъ, то тма
коли; Никтоже можетъ двѣма
гдинома работати: либо еди-
наго возлюбитъ, а другаго
возненавидитъ: или единого
держитсѣ, а другаго же не-
радити начнетъ: не можете бгъ
работати и мамонѣ. Сего ради
глаголю вамъ: не пейте
душею вашею, что пасте, или
что пите: ни тѣломъ вашимъ
во что облечетсѣ: не душа
ли болши естъ пищи, и тѣло
одежди; Возврите на птици
небныя, такъ не сѣютъ, ни

Рече Гдѣ: свѣтѣлини тѣлоу е око: Ако
вѣде око твоє просто, все тѣло твоє
свѣтло вѣде. Аколи вѣдѣ око твоє
лѣво, все тѣло твоє тѣмно вѣде.
Или кога оутѣкѣ шое свѣтъ тѣмнота
е: Или тѣмнота колико повече естъ.
Никон неможи даработи на двоица
гпдари: Понеже хоче единого да воз-
ненавиди, а другаго да возлюби. Или
хоче на единого да се покорѣва, а на
другаго да се противлѣетъ. Не можете
даработити бгъ, и мамонѣ. Того ради
дѣма ва: Не грижете се за души ваши
что да ядете, или что да пиете, ни
за тѣло ваше въ что да се облечете.
Погледните рече на птици небныя,
како оны ни сѣютъ, ни жнутъ, ни в
житницѣ собирають, и Оцъ ва небны
храни ихъ...

(Неделник)

жнѣтъ, ни собираютьъ в житни-
цы, и Оцъ вашъ небный питаетъ
ихъ...

(Острожка Библия)

Както личи от направената съпоставка, „осъвременяването“ на евангелския текст у Софроний засяга предимно лексиката и отчасти морфологията. По-голяма част от българските думи, с които се заменят църковизмите, продължават живота си в езика до днес: храни (вм. питаѣтъ), погледнете (вм. въззрите), не грижете се (вм. не пѣцыте сѧ), темнота (вм. тъма), господар (вм. господин), цвѣты (вм. крин) и т. н. Впрочем, що се отнася към последния пример, в по-новите преводи на Библията забелязваме завръщане към думата „крин“.

Облика на текста променят най-вече служебните думи, които както в дадения пример, така и изобщо в евангелските откъси, са най-подвижната категория думи. В нашия текст те са ако (вм. аще ѹбо), ако ли (вм. аще ли), али кога (вм. аще ѹбо), понеже (вм. ливо), того ради (вм. сего ради), како (вм. како) и пр. Колни е развито в цялата фраза: колко повече естъ. Съюзите и частиците допринасят за по-друго звучене на текста и затрудняват неговата индентификация като църковнославянски.

На относително многобройни промени в лексиката отговарят ограничен брой морфологични промени. В областта на глагола най-последователно прокараните промени са:

1. заместване на инфинитив с да-конструкция (да се покорява — вм. держитсѧ; да работи — вм. работати);

2. образуване на бъдеще време по аналитичен начин (в Неделника с „хочу“ (хоче да возненавиди вм. возненавидит)).

Към тях трябва да се прибавят нееднородните форми за сегашно време — редуване на църковнославянските и новобългарските форми, особено „странствуващото“ окончание -тъ за 3 л. ед. число, което ту липсва, ту се прибавя към новобългарските глаголни основи.

Именната флексия е най-консервативният пласт в езика на произведението изобщо, този принцип още по-строго се спазва в евангелските цитати, където само в отделни случаи си пробиват път аналитичните форми с предлог. Също и членуването, избягвано в Неделника, намира отражение само на няколко места, главно при множественото число на съществителни, означаващи лица (исраилѣте, демонѣте).

Разглеждайки евангелските откъси в Неделника, е необходимо да говорим за тяхната структура. Тя се характеризира с голямо разчленение. Случва се, че едно т. нар. зачало е разделено на 7—8 (или повече) части, нерядко отделни изречения или даже фрази. След всеки евангелски откъс, независимо от дължината му, следва тълкуването. По принцип в Неделника се дава цяло зачало (т. е. евангелски фрагмент, предвиден за дадения празник), но при посоченото разчленение на текста не е рядко

явление изпадането на цели изречения, или обратно — дублиране на някои пасажи „на ръба”, т. е. пред и след разделящото цитата тълкуване. Напр.: Евангелие от Матей за неделя 14.: Като чю това Цръ разгнѣвалсѧ, ипрѣтилъ воины свои, ипогубилъ ѡныѧ оубѣицы, иградъ и изгорилъ. Тогѣва рече Цръ наслугѣ своѧ: "Ето вракъ готѡвъ ѣстъ апризованныѧ невѣща достойны. Но идѣте наисхѡдища пѣтѣи, иколико наидете призовѣте навѣрѣки.

След този откъс, който се съдържа в един голям фрагмент, идва тълкуване, след което е повторено пак първичното изречение: Като чю рече Цръ разгнѣвалсѧ, ипрѣтилъ воины свои, ипогубилъ ѡныѧ оубѣицы, иградъ и изгорилъ.

Следва отново тълкуване на това изречение и останалата част на тълкувания вече по-рано пасаж: Тогѣва рече Цръ наслугѣ своѧ: "Ето трапѣза врачнаѧ готѡва ѣстъ, апризованныѧ невѣща достойны. Но идѣте поисхѡдищахъ пѣтѣи, иколико наидете, призовѣте ихъ навѣрѣки.

— Евангелие от Лука, зачало 10., за неделя 20.: Третото изречение в този фрагмент (след което идва целият текст) има следния облик: "И като приближили до градскѣѧ врата, ѣто износили ѣдинагѡ юноша мѣртѡва, цю вѣилъ ѣдинорѡденъ сынъ на матѣрь свою.

След целия фрагмент, съдържащ този откъс и поучението, настъпва същият пасаж във вида: Като приближи рече до градскѣѧ врата: ѣто износили ѣдинагѡ юноша мѣртѡва, цю вѣилъ ѣдинорѡденъ мѣтре свои (с „рече”, ед. ч. на глагола „приближавам” и дателен притежателен „матере своей” на мястото на изявилата се по-горе аналитична фраза „сынъ на матеръ свою”. В същия фрагмент имаме: "Юноше, тѣбѣ дѣламѣ, востѧни — в компактният текст — и повторено, след поредното тълкуване: Тѣбѣ дѣламѣ, юноше, тѣбѣ повелѣвамѣ во стѧни.

Ясно личи, че самото дублиране на пасажите не е грешка — то е съзнателно изваждане на тези фрази, които (според автора) се нуждаят от допълнително тълкуване. Повторението е нов, субективен, логически акцент. Но докато в самите повторения като такива няма нищо странно, интересна е намерилата в тях място синонимия — използване на църковнославянската и новобългарската форма. Да не забравяме, че в библейския превод поначало се спазва изискването паралелните места да звучат еднакво. Тук Софроний на същото изречение дава два различни варианта — не е изключено то да е съзнателен стилистичен похват.

Естествено представените тук няколко проблема не изчерпват цялото богатство от проблеми, свързани с евангелските откъси на Неделника. Те, на брой общо 54, представляват един солиден текстов корпус.

Без да правим тук по-обстоятелствен обзор, можем да заключим, че последователността на езиковите промени, извършени в евангелския текст, поначало е далеч по-малка, отколкото в поученията или тълкуванията. Всъщност евангелските откъси, и останалият текст на Неделника би трябвало да се тълкуват като два различни подхода — езикът на поученията преследва целта да бъде понятен и разбран от потребителите, доволността (т. е. свободата на автора) е далеч по-голяма, отколкото при фрагменти

на Евангелието — най-важната и най-употребяваната богослужебна книга (затова и най-добре позната). Всяка промяна в евангелския текст е една голяма крачка напред в процеса на формирането на нов библейски стил. Да не забравяме, че чак до появата на синодалния превод на Библията през 1925 г. за църковни нужди се използва именно славянската Библия (Острожка, по-късно Елисаветинска). Авторитетните (т. е. признатите от църквата) преводи на П. Сапунов и Н. Рилски се появяват чак през 1828 (II изд.—1833) и през 1840 г., затова Софрониевият превод на евангелските текстове, поместени в Неделника, трябва да се свърже с началото на библейския превод през новобългарската епоха.

Разбира се, самият факт, че Софроний е запазил в значителна степен църковнославянския облик на тези текстове, като е подходдал досега предпазливо към всякакви възможни промени, е резултат от ограниченията от обективно естество: престижа на църковнославянската Библия и липса на какъвто и да било новобългарски образец за библейския стил, дискусиите около облика на некрystalизирал още книжовен новобългарски език и пр. Софроний, като е разбирал опасността текстът му да бъде отречен от църковните власти (както впрочем е станало по-късно с превода на Новия завет от Неофит Рилски), своеобразния характер на Библията и езиковите проблеми на епохата (началото на XIX век) при липса на актуален образец, за еталон е избрал църковнославянската Библия, на чиято основа, след нанесените поправки е успял да постигне главната си цел: текстът да бъде разбиран от „простолюдieto“, пък обликът му да не се противопоставя рязко на утвърдилата се църковнославянска традиция. Въпреки оскъдното преработване на текста Софроний е успял да постигне и известен компромис — от наша гледна точка текстът на Евангелието в Неделника е по-близък до църковнославянския, отколкото до българския, но за времето това е било най-високата степен на допустимите промени. И още една формална бележка: текстът на Евангелието, подложен на тълкуване, в което се разясняват допълнително не само смисълът, но и значението му, би могъл (а при господството на църковнославянската Библия това би било напълно естествено) да си остане без всякакви промени. Фактът, че той е променен вероятно с цел да се съгласува отчасти с останалия текст (впрочем откъм графиката процесът тръгва обратно — правописът на Неделника изобщо е подчинен на правописа на църковнославянската Библия), говори в полза на книжовника.

През 1856 г. в Нови Сад излиза „Поучително евангелие“, фиксирано в заглавието като превод на Софроний (Соборалъ отъ славѣнски и гречески Софронїа, епископ Брачанскїи, родомъ Котлїнецъ, и сочинилъ на българскїи азыкъ въ 1806 г. обаче много неразвѣстнѣно. Я сега преписано и поправено на чисто българскїи азыкъ отъ Свищовскаго учителя Т. Т. Хрулюва. И прегледано доверѣ отъ най-изкусните учители).

Критическият подход на автора на тази редакция Т. Хрулев към творбата на Софроний, изразен така категорично в заглавието, се пот-

върждава напълно от формата на „Поучителното евангелие“, която срещу същото почти съдържание предлага съвсем нова подредба на словата и поученията, поднесени на един съвсем нов език. Както за Неделника, и тук ще спра вниманието си само върху евангелските фрагменти. При различното подреждане на текста у Софроний и Хрулев корпусът на поученията (и словата), съдържащи евангелските цитати, е почти същият. Изключение правят само 4 фрагмента, които не съвпадат: у Хрулев — ев. от Матей зачатие II (Слово в навечерието на Рождество Христово), ев. от Матей, зач. III (слово за 20. XII., за Рождество Христово), ев. от Йоан, зач. I (за неделя I), които липсват у Софроний; в Неделника евангелски цитати има още и в словото за празника на св. Димитър Мироточа.

Докато евангелските цитати, поместени в Неделника, се характеризират със значително разкъсване, в Поучителното евангелие Хрулев ги дава като компактни цялости, т. е. при Софрониевата схема: увод — (евангелие — тълкуване) — поучение, у Хрулев имаме последователно: увод — евангелие — тълкуване — поучение.

Текстът на евангелието, даден като цяло, позволява на Хрулев да се изправят пропуските, забелязвани в Неделника, където често от т. нар. зачатие изпадат цели, нередко съществени пасажии, например:

Неделник

...и прїемѣ пѣтъ хлѣбѣ и двѣ
рыбѣ, погледна на нѣбо, и
бл҃говѣ ѿ. Подѣлѣ тѣсѣ оныѣ
хлѣбѣ на оученицы свои, и тѣ
раздѣлиша ихъ на родѣмѣ; и
идѣша вси инастигышасѣ...

Поучително евангелие

...зема петѣте хлѣба и двѣте рыбы
погледна къмѣ небото, благослови
ги, и като ги пречупи, даде ги
на апостолыте, а тѣ ги раздѣлиха
на народа, и идѣха сичките и са
наситиха... (Мт, зач. ѿи)

В маниера си на изправяне на текста Хрулев борави с евангелския материал доста свободно, далеч по-свободно, отколкото бихме могли да очакваме. Не е рядко явление съкращаването на цели изречения и традиционни църковнославянски фрази (напр. замяната на Отицѣ вашѣ небесныи с Богѣ и пр.). За Поучителното евангелие са характерни същите многобройни пояснения, давани в скоби. Много от тях са турски думи, дълбоко навлезли в българската битова лексика, напр.: лекари е пояснено с доктори екими, дълг, длѣжник — с борч, борчина, стоначалник — юзвашина, тѣгъл — кюше, зидар — дѣварджина, генига — канк, обилно — бол, почерпало — кофа, житница — хамбар, другар — ортак, съмни се — шѣпендиса се и пр. Турските заемки в качеството на пояснения са, от една страна, средство за постигане на преследваната от Хрулев цел — текстът да бѣде напълно разбран от „простолюдieto“; от друга страна, авторът усеща неуместност на употребата им в евангелския текст — оттук скобите. В по-нататъшната преводаческа практика принципът турцизмите да се избяг-

ват е спазван още по-строго—в библейския текст те просто не намират място.

За разлика от Неделника, Поучителното евангелие само по себе си представлява относително еднороден текст в езиково отношение. Обратно на Софрониевия принцип езикът на поученията да се съгласува с езика на евангелските откъси, у Хрулев езикът на поученията предопределя езика на съдържащия се в тях евангелски текст. Проблемът не е без значение, ако имаме предвид езиковата база на Поучителното евангелие. Това е съвсем различна от онази материя, с която е боравил Софроний. За Хрулев не подлежи на съмнение, че Поучителното евангелие трябва да следва не църковнославянския образец, а жив, народен език. Този именно език, проложен в евангелските цитати без оглед на специфичната стилистика, която изискват те, прави тези откъси до такава степен либерални, че на пръв поглед е трудно да си се свържат със своя първообраз от църковнославянската Библия.

Въпросът, дали Хрулев сам е превел евангелските цитати, или само ги е оформил съгласно своята концепция, изглежда ясен. Фактът, че Поучителното евангелие е редакция на Неделника, ни позволява да съдим, че Хрулев третира евангелските цитати като елемент на тази редакция, т. е. базата на евангелските фрагменти в Поучителното евангелие образуват съответните цитати от Неделника. Това се доказва и от някои редукиции в евангелския текст, изпуснати пасаж и пр., еднакви в двата текста, които не намират аналогия нито в църковнославянската Библия, нито в българските преводи на Евангелието от първата половина на XIX в.

От друга страна, в Хрулевия текст намираме доказателства, че авторът не само е познавал, но и използвал за своята редакция новобългарския превод на Евангелието. Спрямо полесно ѣстъ дапроминѣ камѣла изѣи҃глины оуши, а҃не ко҃гати въ Цр҃ствіе Бж҃іи да вниди в Неделника, у Хрулев намираме: по лесно е да премине гимиджійско вжже презъ игленѣ уши, нежели ко҃гатъ да влезне въ царство небесное. Грешката, утвърдила се в църковната традиция, е поправена вече у Неофит Рилски, което позволява да се предполага, че то не е оригинална идея на Хрулев. Впрочем в по-късните библейски преводи притчата с камилата не се подлага на ревизия.

Но въпреки факта, че текстът е възникнал въз основа на готовия вече евангелски превод, остава интересната му езикова форма — израз на един оригинален подход към библейската материя; лишен от комплекси и страхопочитание опит да се докаже достойнството на простия, всекидневен език. И още — че най-дълбоките истини, изказвани на този език, не губят нищо, напротив — стават по-близки, по-наши.

През 1871 и 1925 г. излизат две пълни издания на българската Библия, които установяват окончателно облика на българския библейски стил и език. И в двата превода протичкото: не ѹбиваи не прелюбоѹдѣиствѹваи (не скървен), не кради, не лъжи, почитаи вацѣ си и маикѣ си и обѹчаи комѣши

си, като сива си, звучи вече по съвсем друг начин. По-монументално. Но това е вече друг въпрос.

БЕЛЕЖКИ

¹ Д. Петканова - Тотева. Неделникът на Софроний Врачански. Извори и идеи. — Известия на Института за българска литература, БАН, кн. IX, 1960, с. 217.

² К. Ничева. Езикът на Софрониевия Неделник. С., 1961, с. 237 и др.

³ Цит. пр., с. 216—217.